

Захист прав українських туристів за межами України

Н. А. Опанасюк

кандидат юридичних наук, віце-президент
Туристичної асоціації України

Порушено проблеми захисту інтересів українських туристів за кордоном. Проаналізовано інструменти цього захисту: страхування (медичне та від нещасних випадків) туристів, які виїжджають за кордон, відповідальність туроператорів за ненадання або неякісне надання послуг туристам за кордоном тощо.

Ключові слова: туризм, страхування, ризики в туризмі.

Затронуты проблемы защиты интересов украинских туристов за рубежом. Проанализированы инструменты этой защиты: страхование (медицинское и от несчастных случаев) туристов, выезжающих за границу, ответственность туроператоров за непредоставление или некачественное предоставление услуг туристам за рубежом и т. д.

Ключевые слова: туризм, страхование, риски в туризме.

Affected by the protection of interests of Ukrainian tourists abroad. The analysis tools of protection: insurance (health and accident) tourists traveling abroad, tour operators responsible for the failure or poor provision of services to tourists abroad and more.

Keywords: tourism, insurance, tourism risks.

Конституція України гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами (ст. 25) [1].

Держава постійно піклується за кожного громадянина України і через свої консульські установи вживає заходів для того, щоб туристи – громадяни України користувалися в повному обсязі всіма правами, наданими їм законодавством країни тимчасового перебування.

Стаття 14 Закону України «Про туризм» деталізує це право, поширюючи його на громадян України, які здійснюють туристичні подорожі за кордон [2]. Встановлюється, що у разі виникнення надзвичайних ситуацій держава вживатиме заходів щодо захисту інтересів українських туристів за межами України, у тому числі заходів для їх евакуації з країни тимчасового перебування.

Реалізації конституційного права громадян України – туристів на захист за її межами кореспондує одне з основних завдань консульських установ України: захист прав та інтересів громадян та юридичних осіб, а також відновлення порушених прав (ст. 1 Указу Президента України «Про Консульський статут України») [3].

Згідно з Консульським статутом України, затвердженим Указом Президента України від 2 квітня 1994 р. № 127/94, консул зобов'язаний вживати заходів, щоб вітчизняні туристи користувалися тими правами, які належать їм за законами держави перебування і міжнародними договорами, а у разі порушення – для відновлення порушених прав (ст. 20).

Водночас необхідно наголосити, що під час перебування за кордоном кожний турист – громадянин України – зобов'язаний неухильно дотримуватися законодавства країни перебування.

Для забезпечення виконання цього обов'язку туристами – громадянами України консул може вживати такі захо-

ди: 1) поінформувати про особливості законодавства країни перебування, а також про місцеві звичаї; 2) надати консультативну допомогу з питань зносин з офіційними установами консульського округу; 3) надати українському туристу, в разі захворювання, адреси та номери телефонів місцевих лікарень та, за його бажанням, повідомити про це його рідних.

Крім того, обов'язок щодо інформування туристів про особливості законодавства країни перебування та місцеві звичаї покладено на туристичні підприємства (туроператора / турагента), які здійснюють продаж туристичного продукту у сегменті зарубіжного туризму (ст. 19-1 Закону України «Про туризм»).

У разі коли з туристом трапилася надзвичайна подія, йому необхідно терміново інформувати про це консульську установу України в країні його тимчасового перебування (подорожування).

У випадку арешту, турист має право звернутися до органів поліції з вимогою повідомити про це консула України, який вживає заходів, щоб відносно громадян України, заарештованих, ув'язнених, затриманих за підозрою у вчиненні злочину чи підданих іншим заходам судового або адміністративного впливу, взятих під варту, було дотримано у повному обсязі положення законодавства держави перебування і щоб їх утримували в умовах, які відповідають вимогам гігієни та санітарії. На прохання туриста консул може також зв'язатися з його родиною.

Незважаючи на все це, туристам необхідно особисто подбати про власну безпеку в місці (країні) тимчасового перебування.

Зокрема, вони повинні поважати політичний і соціальний устрій, релігійні вірування, звичаї та традиції країни перебування, особливо ісламських держав, дотримуватися встановленого етикету в одязі, будь-які алкогольні напої, у т. ч. пиво, вжи-

вати лише безпосередньо в міжнародних готелях тощо.

Наприклад, індонезійці досить привітна й гостинна нація, але велика кількість релігійних і культурних табу вимагає від іноземних туристів ретельно слідкувати за своєю поведінкою, щоб не завдати місцевим жителям неприпустимої образи. Доторкнутися до чола або голови там вважається приниженням, а ліва рука – нечистою (передавати нею будь-що і торкатися співрозмовника лівою рукою забороняється). Навіть в традиційних індонезійських ресторанах їсти треба тільки правою рукою і переважно такими столовими приборами, як виделка та ложка (ніж є символом агресії). Не дозволяється показувати на когось пальцем, класти ногу за ногу і тим більше виставляти ногу в чийсь бік, носити шорти й спідниці в громадських місцях, загорати топлес. В державних установах і мечетях одяг має прикривати коліна, а до храмів о. Балі можна входити тільки в національному костюмі (його оренда передбачена в невеличких вуличних крамницях перед входом у храм).

У місцях (країнах) подорожування також необхідно чітко виконувати правила перебування в готелях і пам'ятати, що адміністрація готелю не несе відповідальності за втрату речей туристів з номера, у тому числі цінних речей із сейфа номера.

Туристи мають також зберігати довілля, дотримуватися чистоти під час прогулянок вулицями відвідуваного міста. Наприклад, в більшості міст світу існує система штрафів за забруднення вулиць, зокрема у Сингапурі запроваджено штраф за плювання на вулиці, а також за використання жувальних гумок.

При оренді автомобіля туристи в обов'язковому порядку повинні мати міжнародні права водія (інколи й стаж за кермом), а у деяких випадках – ще й кредитну картку. Туристи мають знати й неухильно виконувати правила дорожньо-

го руху в країні перебування. У більшості країн світу рівень алкоголю в крові у водіїв повинен дорівнювати нульовому відсотку.

Орендуючи автомобіль, туристу треба подбати й про наявність страхування цивільної автовідповідальності, оскільки у випадку аварії вони несуть відповідальність за законодавством країни перебування. За таких умов страховим випадком є ДТП, в результаті якої може бути заподіяна шкода третім особам (як здоров'ю та життю осіб, так і їх майну – транспортним засобам).

У разі якщо туриста зупинив поліцейський (представник автоінспекції), необхідно залишатися в машині, поклавши руки на кермо. Вихід з автомобіля у цьому випадку може бути кваліфіковано як напад на поліцейського [4; 5].

Резюмуючи лише невелику кількість викладених прикладів правильного поведіння туристів за кордоном під час подорожі, робимо такий висновок. Турист під час подорожування повинен неухильно дотримуватися норм і правил країни перебування, бути уважним, обережним і максимально толерантним, а у надзвичайних ситуаціях – терміново звертатися до представників приймаючої туристичної компанії, а у кращому випадку – до консульської установи України. Необхідні телефони та адресу консульської установи України за кордоном повинні надати туристичні підприємства (наприклад, в інформаційному листі) разом з іншими документами туриста.

Якщо розглядати питання в широкому спектрі, то демонстрація туристом кращих рис національної культури і стародавніх традицій та звичаїв свого народу формує в іноземних громадян позитивне враження про Україну як миролюбну, гостинну й доброзичливу державу з глибокими історичними коренями й культурними традиціями.

З метою захисту прав й інтересів громадян України за кордоном, у тому числі

й туристів, які стали жертвами злочинів проти них, в нашій державі створено дієвий комплекс заходів їх захисту.

Так, запроваджено спрощений порядок повернення в Україну громадян, які стали жертвами злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, сексуальною та іншою експлуатацією. Існують також домовленості з Міжнародною організацією з міграції про взаємодію у допомозі жертвам торгівлі людьми і сексуальної експлуатації та у поверненні українських громадян на батьківщину. Доцільність та необхідність володіння цією інформацією корисне, оскільки, на жаль, у подібні тенета міжнародної павутини насильства потрапляють і вітчизняні туристи.

У разі втрати паспортів консульські установи України у стислі терміни вирішують питання підтвердження особи громадянина безпосередньо з відділами громадянства, паспортної служби МВС України з метою подальшого документування його закордонною установою свідоцтвом на повернення подорожуючого з країни тимчасового перебування в Україну.

У разі загибелі чи смерті українського туриста за кордоном посольство України повідомляє про це його рідних і надає їм сприяння в оформленні всіх необхідних супровідних документів, а також виконанні необхідних формальностей, пов'язаних з транспортуванням труни з тілом чи урни з прахом в Україну.

Також дипломатична установа України за кордоном з'ясовує можливість відшкодування вартості ритуальних послуг (наприклад, транспортування тіла в країну постійного проживання) родичам померлого страховою компанією, що оформлювала страховий поліс, або особою, яка надавала запрошення до країни тимчасового перебування. Наявність належно оформленого страхового поліса значно полегшує вирішення згаданого вище комплексу питань. Дуже важливо туристичним підпри-

ємствам більш серйозно підходити до вибору своїх партнерів – страхових компаній.

За відсутності у родичів померлого коштів для сплати вартості ритуальних послуг, слід виходити з необхідності пошуку іншого можливого джерела фінансування (шляхом звернення за місцем проживання до обласної державної адміністрації України, благодійних організацій, фондів тощо).

Варто також зазначити, що родичі або близькі померлого мають надіслати до Департаменту консульської служби МЗС України нотаріально засвідчену заяву найближчої за ступенем спорідненості особи, в якій має бути висловлене її волевиявлення щодо прийнятного способу та місця поховання.

Загальновідомо, що консульські установи та посадові особи не можуть виконувати функції адвокатів, юридичних консултантів, туристичних агентів, перекладачів тощо, не надають матеріальну допомогу, не видають гроші в борг, не сплачують готельні та інші рахунки, а у разі порушення туристом законів країни перебування консул не може звільнити його від відповідальності.

Держава, створюючи механізми захисту українських туристів за кордоном, надає їм право, у разі необхідності, звернутися за допомогою до консульської установи України:

- зателефонувати до консула особисто або до будь-якого співробітника консульської установи України чи передати інформацію через третю особу;
- особисто прийти на консульський прийом;
- звернутися факсом чи поштою. У зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, контактний телефон (факс), громадянство та викладено, по можливості, детально суть проблеми. Вказане звернення повинно бути підписано заявником із зазначенням дати;

- направити своє звернення електронним зв'язком на адресу консульства;
- звернутись до будь-якої офіційної установи або ж до неурядової правозахисної організації з проханням передати відповідну інформацію консулу України.

Водночас практика роботи наших закордонних установ засвідчила обмежені можливості консульського реагування у багатьох справах, пов'язаних із співвітчизниками. Це обумовлено тим, що консульські установи України не можуть виступати стороною в суді з метою захисту прав та інтересів наших громадян за кордоном, бути посередниками чи представниками у справах, які мають характер цивільно-правових спорів.

Не менш важливим елементом у захисті вітчизняних туристів за кордоном є інститут страхування від імовірних ризиків в країні (місці) тимчасового перебування, насамперед фізичного характеру та пов'язаного з цим фінансового.

Водночас, слід зазначити, що запроваджене статтею 16 Закону України «Про туризм» обов'язкове (медичне та від нещасного випадку) страхування туристів [6] поширюється лише на раптові захворювання, що не мають хронічного характеру. Тобто, за юридичною термінологією, вони не є страховим випадком. Якщо ж у туриста під час подорожі загострюється хронічне захворювання, то медичний поліс не відшкодовує витрати на такий вид захворювання. У цьому разі витрати на лікування за кордоном турист сплачуватиме самостійно.

Крім того, ймовірний ризик очікує на туристів при придбанні ними страхового медичного поліса в комплекті з оформленим туристичним обслуговуванням (турпродуктом). Є всі підстави стверджувати, що до питань страхування як туристичні підприємства, так і туристи підходять легковажно й формально. Зокрема, туристи байдуже та недбало ставляться

до оформлення страхового поліса, замість прискіпливого вивчення його положень (витрати на лікування; додаткові витрати, наприклад, транспортування до найближчої лікарні, негайна репатріація тощо; страховий випадок; порядок здійснення страхового відшкодування), лише побіжно переглядають. Часто умови страхування і порядок своїх дій туристи взагалі не читають до настання страхового випадку.

Практика засвідчує, що потужні страхові компанії вживають усіх заходів для того, щоб максимально полегшити умови потерпілого туриста за кордоном при настанні, зокрема, форс-мажорних обставин. Таку підтримку неспроможні надати невеликі страхові компанії, оскільки вони не в змозі фінансувати сервісні центри за кордоном або сплачувати за недешеві послуги іноземних партнерів (асистуючих компаній). Як наслідок, турист ризикує залишитися наодинці зі своїми проблемами та оплачувати за власний кошт медичні рахунки, добиватися прийому у відповідного лікаря та отримання необхідного набору медичних послуг.

Отже, недбале ставлення як туристичних підприємств, так і туристів до страхування при виїзді за кордон, що може підсилитися ще й серйозністю страхового випадку, призведе в кінцевому результаті до неякісності надання туристичної послуги загалом та медичної допомоги зокрема.

Це, у свою чергу, порушуватиме гарантовані Законом України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-XII (ст. 3) [7] права туристів на належну якість туристичних послуг (турпродукту), інших видів обслуговування, незавдання шкоди життю та здоров'ю туристів (безпеку туристичного продукту), захист їхніх прав та інтересів за кордоном тощо.

Складність ситуації полягає ще й у тому, що нерідко саму програму страхування і перелік передбачених нею ризиків визначає не страхова компанія і навіть не турист,

а туристичне підприємство (туроператор). При цьому керується воно, перш за все, невеликою вартістю страхового поліса та співпрацює з партнером – страховою компанією, яка може демпінгувати, а відтак – пропонувати дешеві страхові послуги і сумнівно організовані медичні програми.

Вважаємо, що це питання заслуговує на увагу та має бути предметом вивчення з наступним законодавчим врегулюванням.

Надзвичайну проблему для сьогодення становлять розширення й урізноманітнення видів і форм туристичних ризиків та ризикоутворюючих факторів у сфері туризму, насамперед таких, як теракти й стихійні лиха.

У цьому контексті останніми роками у страховиків розгорнулася серйозна дискусія щодо правомірності включення до страхових випадків виникнення зобов'язань відшкодувати витрати, пов'язані зі шкодою для життя й здоров'я туристів внаслідок терактів. В результаті поліси одних страхових компаній, як правило потужних, містять такі випадки, інших – ні.

В якості аргументів страховики апелюють до світових прецедентів. Адже форс-мажор (у тому числі теракти й стихійні лиха) за визнаною світовою практикою – це випадки надзвичайної та непереборної сили і за загальним правилом є обставиною, що звільняє страховика від виплати страхового відшкодування. Адже дію таких форс-мажорних обставин неможливо упередити і вони незалежні від волі осіб.

На наш погляд, хоча законодавством України й створено певний механізм захисту вітчизняних туристів за кордоном, засоби їх захисту повинні бути більш дієвими: перш за все, комплексними та поширюватися як на загрози техногенного характеру (ядерний вибух, дії радіації, радіоактивного, хімічного, бактеріологічного забруднення тощо), так і на ризики терористичних актів.

У зв'язку із збільшенням загроз у сфері туризму та ризикоутворюючих факторів, заслуговує на увагу пропозиція Російсько-го союзу туристичної індустрії про створення пулу страхових компаній у сфері туризму та розробки типових правил страхування туристів (медичного та від нещасних випадків) з метою забезпечення граничного мінімального рівня захисту життя й здоров'я подорожуючих за кордон [8].

На нашу думку, назріла необхідність створення пулу зі страхування туристів для вироблення єдиної концепції обов'язкового страхування (медичного та від нещасних випадків) туристів, які подорожують за кордон. Він має містити перелік ризиків з урахуванням існуючих на сьогодні ризиків в туризмі та ризикоутворюючих факторів, умови страхування, тарифи, а також розмежування відповідальності при виникненні надзвичайних ситуацій, боротьба з демпінгом. При цьому пул може мати статус некомерційної організації, наприклад громадського об'єднання або саморегулюючої організації. За будь-яких умов, професійне громадське туристичне об'єднання також повинно брати участь у діяльності такого пулу з метою захисту інтересів туристів і туристичних підприємств (туроператорів). Формат участі або співпраці може бути різним (від меморандуму про співробітництво до членства тощо).

Також необхідно розробити єдині базові умови до правил страхування туристів: перелік ризиків, єдину тарифну сітку тощо. Такий засіб унеможливить недобросовісні дії щодо туристів: страхові компанії максимально зменшуючи страхові тарифи, практично позбавляють туристів страхового захисту, бо автоматично зменшується і страхова сума, і обсяг ризиків (страхових випадків), щодо яких не передбачено страхове відшкодування.

Причому єдині правила повинні містити мінімальний обсяг необхідного набору

страхових послуг: медичні витрати на амбулаторне лікування, витрати на евакуацію та репатріацію туриста тощо. Весь перелік послуг має регламентуватися, наприклад, Положенням про обов'язкове страхування туристів (медичне та від нещасного випадку), які подорожують за кордон, з наступним затвердженням постановою Кабінету Міністрів України. Всі інші додаткові опції страхова компанія формулюватиме самостійно, виходячи з можливостей своїх внутрішніх правил страхування.

Потребує вдосконалення і базовий Закон України «Про страхування» від 7.03.1996 р. №85/96-ВР в частині внесення до переліку обов'язкових видів страхування – страхування туристів (медичне та від нещасного випадку) [9].

Відповідні зміни передбачено внести й до Закону України «Про туризм», встановивши, що розмір страхового покриття за договорами обов'язкового медичного страхування туристів має становити не менше 30 тис. євро, а за договорами обов'язкового страхування від нещасного випадку – 3 тис. євро на одну особу [10].

Не менш важливим питанням серед проблем страхування туристів є співпраця вітчизняних страхових компаній із зарубіжними сервісними центрами (асистуючими компаніями). Адже провідну роль в обслуговуванні туристів за кордоном відіграють саме такі асистуючі компанії. Їх рівень кваліфікації та вартість послуг суттєво різняться залежно як від самої компанії, бо йдеться передусім про нерезидентів, так і країни місцезнаходження, де вартість медичних послуг може бути абсолютною полярною.

Водночас, з огляду на динаміку міграційних процесів, зокрема, туристичних потоків з України, питання захисту прав та інтересів туристів – громадян України за кордоном набуло, без перебільшення, державного значення. Оскільки випадки шахрайства й невиконання договірних зобов'язань з боку туристичних підприємств

з надання туристичного обслуговування співвітчизникам за кордоном не тільки почастишали, а й набули більш віртуозних і цинічних форм.

Можемо навести таку невтішну статистику органу ліцензування в сфері туризму: станом на 1 лютого 2014 р. туроператорську діяльність провадять 2525 суб'єктів господарювання. Щодо турагентської діяльності, то оскільки вона не ліцензується, даних про кількість суб'єктів, які працюють в якості агентів, немає.

І така завелика кількість туроператорів в наших українських реаліях має протилежний законам ринкової економіки конкурентний ефект: збільшення кількості туристичних підприємств не вплинуло на якість туристичних послуг, що надаються ними. Кількість скарг не зменшується, в тому числі від туристичних компаній-нерезидентів, українських дипломатичних і консульських служб за кордоном, відповідних зарубіжних установ з проханням вжити дієвих заходів щодо суб'єктів туристичної діяльності України, які не виконують взяті на себе зобов'язання. Найпоширеніші претензії – це неякісні турпослуги, ненадання або неповне надання послуг згідно з умовами договору про туристичне обслуговування.

Так, наприклад, чимало претензій свого часу було отримано на адресу приватного підприємства «Х-тур» (м. Харків). Ця туркомпанія не забезпечила понад 200 туристам з України, Білорусі й інших країн відповідно до взятих на себе зобов'язань туристичне обслуговування на курортах Туреччини та Єгипту, в тому числі й зворотного авіапереліту в Україну.

Зокрема, 22 лютого 2008 року з м. Києва до Єгипту в п'ятизірковий отель «Hyatt Regency» прибула група туристів, яких відмовилася приймати єгипетська сторона через те, що послуги з проживання не були сплачені українською компанією-партне-

ром «Х-тур». Ситуація ускладнювалася ще й тим, що ця компанія не забезпечила туристів зворотними авіаквитками.

З вини цієї ж сумнозвісної туркомпанії 62 туристи не змогли 6 червня того ж року вилетіти з Єгипту в Україну відповідно до оплаченого ними туру, внаслідок не своєчасної оплати туркомпанією «Х-тур» їх перебування. Вони просиділи в аеропорту м. Таба (Єгипет) п'ять діб і повернулися додому тільки після втручання дипломатичних служб. Ця справа перебувала на контролі Посольства України в Арабській Республіці Єгипет і Департаменті консульської служби МЗС України.

Всього, за даними органу ліцензування в сфері туризму, загальні збитки суб'єктів вітчизняного й зарубіжного туристичного бізнесу від недобросовісних дій туроператора «Х-тур» становили понад 2 млн євро.

Водночас орган ліцензування в сфері туризму відповідно до покладених на нього завдань не завжди може позбавити ліцензії туристичне підприємство, щодо якого є скарга на неякісне, ненадання або не своєчасне надання турпослуг. Адже орган ліцензування за результатами скарги може лише перевірити діяльність ліцензіата з дотримання ним Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності (неповідомлення про зміну місцезнаходження, відкликання гарантії банку або іншої кредитної установи, а також інших даних, зазначених у документах, що додавалися до заяви про видачу ліцензії тощо) [11]. І якщо формально вони (ліцензійні умови) не порушуються з боку суб'єктів туристичної діяльності, то орган ліцензування не має права втручатися в підприємницьку діяльність ліцензіата й позбавляти його ліцензії за невиконання договірних зобов'язань щодо туристичної компанії-партнера, перевізника, страхової компанії або туриста. Він наділений лише правом ініціювати запити до відповідних контролюючих органів з проведення по-

вторних перевірок цих суб'єктів за фактами невиконання договірних зобов'язань перед партнерами і туристами. Що, безумовно, значно ускладнює процедуру реагування, а відтак – порушує права туристів як споживачів послуг (Закон України «Про захист прав споживачів») [12].

Отже, досить серйозно сьогодні постає питання захисту українських туристів за кордоном і їх своєчасного повернення в Україну, що потребує вжиття певних заходів.

З одного боку, дисциплінування самого туристичного ринку й підвищення відповідальності суб'єктів підприємництва, запроваджуючи контроль за якістю надання туристичних послуг та надійністю турпідприємств з боку громадського об'єднання зі статусом саморегулювальної організації, як це й передбачено в багатьох країнах світу.

З іншого, – впровадження більш дієвого механізму правового захисту співвітчизників за кордоном, що сприятиме реалізації засадного принципу – доступності консульсько-правових послуг для кожного громадянина України – туриста.

З огляду на це, очевидно є необхідність вдосконалення механізму та зміни акцентів у питанні захисту прав вітчизняних туристів. Так, 24 лютого 2014 року у Верховній Раді України зареєстровано законопроект «Про туризм» (нова редакція), який і покликаний вирішити порушені нами питання. Зокрема, даним проектом передбачається впровадження адекватних механізмів захисту прав споживачів туристичних послуг та зміна підходів у фінансовому забезпеченні відповідальності туристичних підприємств перед туристами (розмір фінансових гарантій залежатиме від обсягу наданих послуг), а також зменшення кола суб'єктів, які повинні гарантувати таку відповідальність, що цілком відповідає європейському законодавству та існуючій практиці [13].

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Про туризм : Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Про Консульський статут України : Указ Президента України від 02.04.1994 р. № 127/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
4. К вопросу о безопасности туристов : RATA-news [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ratanews.ru
5. *Маринин М. М.* Туристские формальности и безопасность в туризме. – М. : Финансы и статистика, 2009. – 144 с.
6. Про внесення змін до Закону України «Про туризм» : Закон України №1282-IV від 18.11.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – Ст. 241.
7. Про захист прав споживачів : Закон України № 1023-XII від 12.05.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
8. К вопросу о безопасности туристов : RATA-news. – Там само.
9. Про страхування : Закон України № 85/96-ВР від 07.03.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
10. Про туризм : проект Закону України, реєстраційний № 4224 від 24.02.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua>
11. Про затвердження Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності : Наказ Міністерства інфраструктури України від 10.07.2013 р. № 465, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 30.07.2013 р. за № 1275/23807 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
12. Про захист прав споживачів : Закон України № 1023-XII від 12.05.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
13. Про туризм : проект Закону України, реєстраційний № 4224 від 24.02.2014 р. – Там само.